

ŠTÚDIE

STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

RADOSLAV TURIK

TURIK, R.: The maintenance of military cemeteries from the WWI in the inter-war period in Czechoslovakia. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 3–23, Bratislava.

The author shortly focuses on the problem of beginning, development and the character of the war conflicts in our country during the WWI. Subsequently, within his study he clarifies the need to establish military cemeteries (the establishment of R-U units; Kriegsgräber-commands, and their tasks etc).

He deals properly with the problem of the maintenance of military cemeteries (graves) during the wars (1918 – 1939). He pinpoints an exclusive and decisive role of the Czechoslovak state, its state authorities, as well as other bodies in the whole complex managing the mentioned maintenance. There are some hints towards the gaps and lacks of the management by some concrete institutions. He finds the reasons of actual misunderstandings stemming from the misrepresentation of or the failure to perform some authorities' competence as well as the lack of means allocated by the state.

Military History. Slovakia. Inter-war period. Military cemeteries from the WWI.

Problematika vojenských operácií, ktoré prebiehali na našom území počas 1. svetovej vojny, a cintorínov, ktoré vznikli ako priamy dôsledok týchto bojov, bola dlho bielym miestom slovenskej historiografie. Až v posledných rokoch sa tejto problematike začal venovať aspoň obmedzený priestor. Dôsledkom je, že väčšina bežných ľudí netuší, že vojnové cintoríny z tohto obdobia na našom území existujú, a aj v prípade, ak tuší, mnohokrát nevie, prečo tieto cintoríny na našom území vznikli. Je smutné, že ani obyvateľstvo regiónov, v ktorých sa tieto cintoríny nachádzajú, neovláda základné historické fakty, ktoré predurčili vznik týchto cintorínov.

Územie nášho štátu má nesporne veľmi bohaté vojenské dejiny. Odohrali sa tu dôležité vojenské operácie, ktoré mali výrazné dôsledky pre vtedajšiu monarchiu. Toto tvrdenie platí aj o období 1. svetovej vojny, ktorá sa ničivo prehnala časťou nášho územia. V rokoch 1914 – 1915 sa severovýchodné oblasti dnešného Slovenska stali súčasťou východného frontu, ktorý sa ťahal od Baltského mora cez hrebene Karpát, až k hraniciam v tom čase ešte neu-

trálneho Rumunsku. V spomínanom období mala táto časť nášho územia veľký strategický význam a stala sa dejiskom intenzívnych bojov.

Vojnové udalosti, ktoré sa odohrali u nás, treba chápať v kontexte vojenských operácií na celom východnom fronte, ba aj celkovej vojensko-politickej situácie v rokoch 1914 – 1915. Po sarajevskom atentáte 28. júna 1914 nastalo krátke obdobie horúčkovitých diplomatických aktivít, ale aj neskrývaných príprav na vojenský konflikt. Každá z veľmocí zainteresovaných vo vojensko-politických blokoch mala svoje vlastné plány pripravené pre budúci konflikt. V generálnych štáboch prevládala optimizmus a celkove sa predpokladal krátky vojenský konflikt. Nikto netušil, že z iskry na Balkáne vzbĺkne ničivý štvorročný konflikt, ktorý navždy zmení obraz Európy, ale aj celého sveta.

Krutá vojnová realita zlikvidovala starostlivo vypracované plány stratégov a následný vývoj bol zďaleka iný. Z pohľadu vojnových udalostí na našom území bol dôležitý najmä krach Schlieffenovho plánu na západnom fronte a udalosti, ktoré nasledovali po prvej nemeckej porážke na západnom fronte. Jedným zo základných bodov stratégie veľmocí Nemecka a Rakúsko-Uhorska bola defenzíva na východnom fronte proti Rusku, zatiaľ čo mohutná nemecká armáda vyradila z vojny Francúzsko. Plán predpokladal, že rakúsko-uhorská armáda spolu s malou časťou nemeckej armády vo východnom Prusku musí asi sedem týždňov vydržať čeliť ruskej presile.¹ Po nemeckom víťazstve vo Francúzsku by sa nemecká armáda presunula na východ a zasadila rozhodný úder Rusku.

Prebiehal týždeň za týždňom a víťazstvo na západe neprichádzalo. Nemecké velenie muselo prehodnotiť svoju stratégiu. Nemci síce naďalej verili v rozhodnutie na západnom fronte, ale neustále museli riešiť aj kritický vývoj na východnom fronte. Jedným z dôsledkov vývoja bola aj skutočnosť, že ruskej presile musela vzdorovať rakúsko-uhorská armáda oveľa dlhšie ako sa pôvodne predpokladalo.

Prvýkrát sa front dostal na naše územie v novembri 1914.² V tomto období ruská armáda na celom východnom fronte tlačila pred sebou nemecké a rakúsko-uhorské jednotky.³ Nemeckým jednotkám generála jazdeckta Mackensena sa podarilo pri Lodži zastaviť ruský postup.⁴ To isté sa vďaka ohromnému úsiliu podarilo rakúsko-uhorským jednotkám pri Krakove.⁵ Tento úspech umožnilo iba výrazné oslabenie rakúsko-uhorských vojsk v Karpatoch.⁶ Napriek zastaveniu ruskej ofenzívy na väčšine smeroch sa dostali rakúsko-uhorské vojská do kritickej situácie. Ruská 8. armáda generála A. A. Brusilova zaútočila na riedko obsadené rakúsko-uhorské postavenie v Karpatoch a prenikla koncom novembra na územie dnešného Slovenska.⁷ V Karpatoch sa rozpútali ťažké boje, ktoré trvali ešte v priebehu

1 DANGL, V. Vojnové plány Rakúsko-Uhorska a ich modifikácie v lete 1914. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 12.

2 SLEPCOV, I. Z histórie karpatskej ofenzívy ruských vojsk v rokoch 1914-1915. In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 2, s. 5.

3 Najmä ruská 8. armáda mala prioritnú úlohu obsadiť karpatské prechody a pevne sa v nich zakotviť, čím sa mala zabezpečiť činnosť 3. armády a tiež 11. armády, ktorá obliehala pevnosť Przemysl. Zabezpečenie karpatských priesmykov sa malo dosiahnuť aktívnou činnosťou celej 8. armády s podporou dvoch predsunutých divízií, na pravom krídle 10. jazdeckou divíziou a na ľavom krídle 2. zmiešanou kozáckou divíziou.

4 Protiútok v smere na Lodž sa začal 12. novembra 1914. Takmer dva týždne trvajúce ťažké boje vošli do histórie ako bitka pri Lodži.

5 SLEPCOV, ref. 2, s. 5.

6 Obrana karpatských priesmykov ostala na pleciah 3. rakúsko-uhorskej armády pod velením gen. Svetozára Boroeviča von Bojnu.

7 DROBŇÁK, M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*. Humenné : Redos, 2007. s. 14.

celého decembra. V tomto období hrozila Rakúsko-Uhorsku vojenská katastrofa. V prípade, že by ruská armáda prelomila front v Karpatoch, mala uvoľnenú cestu do Uhorskej nížiny. Za cenu ťažkých strát sa podarilo nakoniec ruskú ofenzívu zastaviť.⁸

V priebehu januára a februára začali na tomto úseku frontu útočiť rakúsko-uhorské a nemecké jednotky s cieľom oslobodiť obliehanú pevnosť Przemysl. O niekoľko dní začali ruské jednotky svoju vlastnú ofenzívu.⁹ Útoky stroskotali a ešte viacej vyčerpali rakúsko-uhorské vojenské zdroje. V marci pevnosť Przemysl padla a ruské velenie sa rozhodlo obnoviť tlak na Rakúsko-Uhorsko s cieľom vyradiť ho z vojny.¹⁰ Po druhýkrát sa naše územie stalo dejiskom urputných bojov. Ruská armáda od 20. marca 1915 intenzívne útočila pozdĺž celého frontu v Karpatoch.¹¹ Rakúsko-uhorská obrana praskala pod ruským náporom a jedna kritická situácia sa striedala za druhou. Do tejto oblasti dokonca prišli nemecké jednotky v sile troch divízií tzv. Beskydského zboru, aby pomohli svojmu spojencovi.¹² Ruské ofenzívne snahy nakoniec vyšli navivoč a rakúsko-uhorská obrana sa udržala až do začiatku mája 1915. Vtedy sa začal úspešný nemecký prielom pri Gorliciach a ruská armáda bola nútená z Karpát ustúpiť. Odvtedy sa frontové línie vzdialili od územia Slovenska.

VZNIK VOJNOVÝCH CINTORÍNOV

Situáciu s pozostatkami vojakov na území, ktoré bolo postihnuté bojmi, musela riešiť rakúsko-uhorská armáda. Bolo rozhodnuté, že budú zriadené špeciálne armádne jednotky, ktoré s pomocou vojnových zajatcov budú komplexne riešiť problematiku dôstojného pochovania pozostatkov vojakov rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej armády. Tieto jednotky sa nazývali Kriegsgräber-komandá.¹³ Úlohou jednotiek bolo vyčistiť územie, na ktorom prebiehali boje. V prvom rade zbierali vojenský materiál, ktorý zostal na bojisku, a následne sa zaoberali pozostatkami vojakov. Bolo potrebné zozbierať nepochované telá vojakov, exhumovať jednotlivé hroby roztrúsené po krajine, vybrať vhodné miesta na centrálnu pohrebiská a vybudovať ich.

8 Najväčší úspech dosiahla ruská armáda pri prekvapivom prielome 48. pešej divízie generála Lavra Georgijeviča Kornilova, ktorá 23. novembra 1914 obsadila Humenné. Tento prielom bol nevyužitý vďaka nejednoznačným rozkazom a nezhodám medzi veliacimi ruskými generálmi. Rakúsko-uhorské jednotky krízu prekonali a do 11. decembra boli ruské jednotky vytlačené za dnešné hranice Slovenskej republiky.

9 V druhej polovici januára 1915 nastala zaujímavá situácia. Na dvoch susedných úsekoch frontu sa rozbehla bojová činnosť. Na východnom krídle zaútočili rakúsko-uhorské vojska, kým na západnom zaútočili vojská ruské. Na východnom krídle gen. Brusilov rýchlo reagoval preskupením a hlavne posilnením najdôležitejšieho úseku obrany, Medzilaborce – Przemysl, kde bol presunutý celý ruský VII. zbor. Ruské vojská na západnom krídle zaútočili o dva dni neskôr, 25. januára 1915. Na oboch stranách prebiehali urputné boje v ťažkých horských podmienkach sťažené snehom, mrazom a tiež nedostatkom zimnej výstroje. Na ruskej strane spôsoboval veľké problémy nedostatok munície.

10 Posádka pevnostného komplexu Przemysl sa nakoniec 22. marca 1915 vzdala. Do zajatia padlo 120-tisíc rakúsko-uhorských vojakov.

11 Útočná aktivita ruských vojsk sa začala už 19. marca 1915 a postupne od 20. marca 1915 prebiehala na celom úseku karpatského frontu. Ruské jednotky sa snažili preraziť najmä v smere cez Zborov do Bardejova, cez údolie Ondavy v smere na Vranov nad Topľou, cez údolie rieky Laborec na Humenné a cez Ruské sedlo na Sninu. Najslabšími úsekmi z hľadiska rakúsko-uhorskej obrany boli najmä miesta styku 4. armády gen. E. J. Ferdinanda a 3. armády gen. S. Boroeviča von Bojnu, v priestore neďaleko od mestečka Zborov, a tiež styk 3. armády s 2. armádou gen. Eduarda Böhma-Ermolliho v údolí Laborca.

12 SLEPCOV, I. Bitka v údolí Laborca svedectvo o 1. svetovej vojne v našom regióne. In *Ozveny Karpát*, roč. 3, 1993, č. 40, s. 3.

13 LOPATA, M. Cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť. In *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Zost. M. Mikita, Svidník : RRA Svidník, 2006, s. 58.

Tieto poľné vojenské jednotky stáli na začiatku centrálne organizovanej evidencie padlých. Čakala ich zložitá úloha. Bolo treba exhumovať tisíce tiel, zabezpečiť ich identifikáciu a dôstojné pochovanie. Je zaujímavé, že ku všetkým mŕtvym sa pristupovalo bez ohľadu na národnosť, štátnu príslušnosť či náboženstvo.¹⁴ Po identifikovaní boli pozostatky vojakov prevádzané na novovybudované cintoríny. Tu boli pochovávaní v osobitných hrobových poliach podľa príslušnosti k armáde. Jediným diskriminačným prvkom, ktorý možno postrehnúť, je umiestnenie hrobov. Padlí rakúsko-uhorskí a nemeckí vojaci boli umiestnení bližšie k centrálnemu monumentu, teda na čestné miesto.¹⁵

V pohrebných komandách boli sústredení zruční remeselníci, najmä tesári, stolári, murári či kamenári. Remeselníci pracovali pod vedením talentovaných architektov v uniformách. Architekti vytvárali jedinečné projekty cintorínov a vojnových pamätníkov, z ktorých mnohé mali obrovskú umeleckú a kultúrnu hodnotu. V Haliči pracovali takí talentovaní architekti, ako Dušan Jurkovič¹⁶, Heinrich Scholz, Ján Sczpekowski a ďalší.¹⁷

Špinavú prácu, ktorá súvisela so zbieraním rozkladajúcich sa tiel, robili vojnoví zajatci. Takáto pracovná povinnosť bola veľmi neprijemná. Telesné pozostatky vojakov sa nachádzali v pokročilom štádiu rozkladu. S pozostatkami sa manipulovalo pomocou bežných pracovných nástrojov, ako sú lopaty, hrable, motyky a fúriky. Netreba dodávať, že sa pracovalo s primitívnymi ochrannými prostriedkami, čo nevyhnutne viedlo k ochoreniu mnohých príslušníkov exhumačných skupín. Tieto ochorenia sa nezriedka končili smrťou.¹⁸

Pod vedením skúsených odborníkov sa v Haliči naozaj riešila otázka pochovávania vojakov systematicky a zodpovedne. V duchu danej doby boli vojnové cintoríny umiestňované na dominantných miestach a mali pôsobiť nielen pietne, ale aj heroicky. Išlo predsa o miesta posledného odpočinku vojakov, ktorí hrdinsky padli za panovníka a monarchiu. Riešili sa otázky podoby centrálnych pamätníkov, typ oplotenia, vstupné brány, úprava hrobových polí a pod. V každom vyčlenenom rajóne bol vybraný určitý cintorín, ktorý slúžil ako vzorový. Na realizáciu výstavby takýchto cintorínov prebiehali výberové konkurzy, v ktorých súťažili nadaní umelci a architekti.

Dôsledne boli premyslené prístupové cesty k cintorínom a zemné práce na úpravu okoliťného terénu. Existovali presné zoznamy a počty stavebného materiálu potrebného na vybudovanie cintorínov. Víťazné návrhy museli spĺňať základnú požiadavku, a to, aby bol cintorín vhodne zakomponovaný do okolitého prostredia.

Na výstavbu cintorínov bolo zmobilizované obrovské množstvo stavebného materiálu. Treba si uvedomiť, že vo vojnových časoch, keď vládne nedostatok všetkého, to nebolo jednoduché. Do konca roku 1918 bol v západnej Haliči postavený mohutný komplex asi 400 vojnových cintorínov, na ktorých je v 22 590 hroboch pochovaných asi 70 000 vojakov.¹⁹ Medzi inými bolo postavených a zhotovených množstvo kaplniek, pomníkov, pomníkových krížov a krížov na jednotlivé hroby.

Vyššie 40 000 vojakov bolo exhumovaných. Exhumáciám predchádzala dôkladná a systematická identifikácia cintorínov, evidencia padlých, geodetické práce, tvorba architektonic-

14 Tamže, s. 64.

15 FRODYMA, R. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915-18. In *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 62.

16 Dušan Jurkovič bol v čase vojny príslušníkom vojenského veliteľstva v Krakove, ktoré malo za úlohu stavať cintoríny pre vojakov padlých v Haliči. Navrhol a vytvoril v tejto oblasti niekoľko desiatok cintorínov.

17 FRODYMA, ref.15, s. 63.

18 Tamže, s. 62.

19 LOPATA, ref. 13, s. 58.

kých projektov a štúdií.²⁰ Každý cintorín má okrem názvu pridelené aj číslo, čo zľahčuje vyhľadávanie pochovaných obetí.

Iná situácia vládla na našej strane Karpát, ktorá na rozdiel od Haliče administratívne spadala pod Uhorsko. Aj tu pracovali pohrebné komandá, ale zďaleka nie tak precízne a systematicky ako v Haliči. Konkrétne tu pracovali Kriegsgräber-komandá č. 1, 3, 5.²¹ Na bojisku sa uskutočnilo zozbieranie pozostatkov, pri ktorom pomáhalo aj civilné obyvateľstvo. Väčšina vojnových cintorínov, ktoré tu vznikli, bola zriadená provizórnym spôsobom. Jednotlivé, spoločné či masové hroby boli opatrené primitívnymi drevenými krížmi, zväčša z brezového dreva. Cintoríny boli jednoducho ohradené ostatným drôtom alebo drevenou ohradou. Obvykle bol okolo cintorína vysadený živý plot z kríkov hlohu a častá bola výsadba smrekov na ploche cintorína. Podľa týchto identifikačných znakov je možné niektoré zanedbané cintoríny odhaliť aj dnes. Zriaďovanie centrálnych pohrebísk neprebehlo systémovým spôsobom alebo sa to aspoň nepodarilo technicky doriešiť. Pamätníky vojnovým obetiam boli úplne zriedkavé.

Na niektorých lokalitách je možné zdokumentovať systematickú prácu pohrebného komanda. Zachoval sa precízny náčrt exhumácií z okolia obce Ňagov. Tento dokument nesie výrazné znaky odborného vyhotovenia. Starostlivo sú zachytené jednotlivé miesta pôvodných hrobov, z ktorých boli telá exhumované a prenesené na nový cintorín. Na nákrese je zachytená pomerne veľká oblasť katastra a zhruba 30 rôznych miest v okolí obce, na ktorých sa nachádzali pôvodné hroby.²² Podobný, aj keď primitívnejší náčrt, sa nachádza aj v archívnej zložke k cintorínu Krásny Brod III.²³

Mnohé z lokalít na našom území mali navrhnuté zaujímavé architektonické riešenie. Skvelým príkladom je cintorín v obci Mlynárovce (okr. Svidník)²⁴ alebo v obci Parihuzovce (okr. Snina).²⁵ V okrese Medzilaborce je viacero cintorínov s hrobmi rozmiestnenými podľa vypracovaného plánu. V Sukove je celý cintorín vybudovaný v tvare kríža, v Ňagove a Palote cintoríny pripomínajú románske okno. Bohužiaľ, máloktorý cintorín prešiel od štádia provizórneho riešenia k finálnej etape. Na vine bol zrejme aj akútny nedostatok stavebných surovín v regióne. Masová výstavba cintorínov a pamätníkov, na rozdiel od Haliče, sa u nás nerealizovala. Neexistuje presné vysvetlenie, prečo starostlivosť o vojenské cintoríny vyzerala tak diametrálne odlišne. Na rakúskej strane hranice v Haliči existuje dôsledne vybudovaný monumentálny komplex vojnových cintorínov, s ktorým výrazne kontrastujú provizórne upravené vojnové pohrebiská na uhorskej strane hranice.

STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Po 1. svetovej vojne prevzal zodpovednosť za všetky vojnové cintoríny a hroby československý štát. Starostlivosť o vojnové pohrebiská a udržiavanie vojnových hrobov je súčasťou právneho poriadku demokratických a vyspelých spoločností. K takýmto hodnotám sa hlá-

20 DULLA, Matúš. *Vojenské cintoríny v západnej Haliči*. Bratislava : Vysoká škola výtvarných umení, 2002. s. 8.

21 BURAL, M – SLEPCOV, I. *Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny v na východnom Slovensku*. In *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Zost. M. Mikita. Svidník : RRA Svidník, 2006, s. 71.

22 Vojenský historický archív (VHA) v Bratislave, fond (f.) Vojenské hroby a cintoríny (VHC), škatuľa (šk.) 43, obec Ňagov.

23 VHA, f. VHC, šk. 42, obec Krásny Brod.

24 Tamže, šk. 58, obec Mlynárovce.

25 Tamže, šk. 56, obec Parihuzovce.

sil aj nový československý štát. Nový štát sa zaviazal k dodržiavaniu medzinárodných zmlúv a právnych noriem, ktoré sa viazali k problematike starostlivosti o vojnové hroby.

Pre Československú republiku, ktorá bola nástupníckym štátom bývalej monarchie, platili niektoré ustanovenia zmluvy zo Saint-Germain z 10. septembra 1919. V článku 171 tejto zmluvy sa zmluvné strany zaviazali k starostlivosti o hroby vojakov pochovaných na ich území.²⁶ Do dôstojnej podoby mali byť upravené aj hroby osôb zajatých počas vojny. Zmluvné strany sa zaviazali aj k vzájomnej pomoci, ktorá by viedla k identifikácii padlých obetí a odovzdávaniu všetkých informácií o neidentifikovaných obetiach.²⁷

Medzinárodné záväzky bolo potrebné čo najskôr realizovať v praxi. Od mája 1919 boli všetkým zainteresovaným úradom posielané informačné dotazníky. Dotazníky mali umožniť vznik základného prehľadu o počtoch vojnových cintorínov, hrobov, obetí a ich národnosti. Na tejto akcii sa zúčastnili obecné úrady, posádkové veliteľstvá, žandárske stanice, inštitúcie, ktoré viedli matriky, majitelia pozemkov, na ktorých sa nachádzali cintoríny, a pod.²⁸ Získané informácie slúžili na zostavenie evidencie vojnových hrobov na československom území, ale začal sa zostavovať aj zoznam čs. vojnových hrobov v cudzine.

Boli zriadené špeciálne vojenské inštitúcie, ktoré mali problematiku vojnových cintorínov riešiť. Agenda vojnových hrobov a pohrebísk sa začala vytvárať v priebehu roka 1919. Zodpovedné orgány vyvinuli iniciatívu, na základe ktorej sa zostavovali prvé štatistiky vojnových obetí na území Československej republiky. Spolupracovali na tom vojenské orgány, posádkové veliteľstvá, samosprávne orgány, ale aj ďalšie inštitúcie. Vznikali prvé zoznamy, ktoré pomohli v hrubých rysoch načrtnúť obrovský rozsah agendy vojnových hrobov.

Na severovýchodnom Slovensku bola situácia obzvlášť zložitá. Túto oblasť, ako jedinú časť Československa, zasiahli rozsiahle frontové boje. Je logické, že najväčšia koncentrácia vojnových hrobov a cintorínov sa nachádzala práve v tejto oblasti. V spomínanej oblasti sa nachádzalo viac ako 230 cintorínov a desiatky rozptýlených vojnových hrobov. Situácia si žiadala vypracovať celkovú koncepciu, ktorá by úspešne vyriešila túto problematiku. Úspešným riešením by sa Československo zaradilo medzi vyspelé, demokratické a kultúrne štáty, ktoré problematike vojnových obetí prikladajú patričnú pozornosť.

Na Ministerstve obrany bol vytvorený Ústredný inšpektorát vojnových hrobov, ktorý sa stal centrálnou organizáciou s príslušnými kompetenciami.²⁹ Mal zastrešovať všetky aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi. Tento úrad zabezpečoval rokovania so zahraničnými inštitúciami podobného zamerania, zabezpečoval exhumácie a prevozy pozostatkov, zmluvných hrobárov, posudzoval návrhy pomníkov, mohýl a zriaďovanie nových cintorínov. Zodpovedal aj za československé vojnové hroby v zahraničí.

V jednotlivých častiach štátu podliehali inšpektorátu zemské inšpekcie vojnových hrobov. Celkove boli zriadené inšpekcie pre územie Čiech, Moravy, Sliezska, Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Riešili rozsah stavebných úprav na cintorínoch, dopĺňanie evidencie, kontrolovali efektívnosť vynaložených finančných prostriedkov a pod. Dôraz bol kladený na kontrolnú činnosť.

Finančné prostriedky, ktoré vynakladalo Ministerstvo národnej obrany na údržbu vojnových hrobov museli pokrývať niekoľko najdôležitejších činností. Priame výdavky smerova-

26 BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 30.

27 Tieto náležitosti rozoberá článok 172 spomínanej zmluvy.

28 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 30.

29 Tamže.

li na údržbu vojnových hrobov, cintorínov a pomníkov. Do tejto položky sa rátali aj výdavky na technické úpravy plotov alebo prístupových ciest k cintorínom. Pod mimoriadne výdavky spadali náklady na exhumácie vojnových obetí, zriadenie nových hrobov, vytváranie centrálnych pohrebísk a pod.

Do roku 1924 zodpovedala za vojnové hroby na severovýchodnom Slovensku Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach a jej expozitúra v Bratislave. Jej prvým šéfom bol hlavný poľný kurát Josef Kepka.³⁰ Po nej starostlivosť o vojnové hroby prevzal Referát vojnových hrobov spadajúci pod Zemské vojenské veliteľstvo v Bratislave.³¹ Nová inštitúcia prevzala celú agendu a pokračovala v činnosti počas celého medzivojnového obdobia.

Pod taktovkou Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov mali postupne svojou činnosťou zemské inšpekcie vojnových hrobov a ich expozitúry zhromaždiť údaje potrebné na vznik komplexnej evidencie vojakov padlých na území ČSR, ale aj občanov ČSR padlých v zahraničí. Celková evidencia sa mala skladať z dvoch zoznamov. Prvý sumár údajov označovaný ako zoznam A mal zahŕňať všetkých cudzincov padlých a zomrelých na území ČSR, ale tiež osoby nejakým spôsobom späté s územím počas vojnového stavu padlé či zomreté mimo územia ČSR. Zoznam A sa členil na tri časti:³²

a/ A-1 zoznam – sumár informácií o cudzincoch pochovaných v obvode jednotlivých zemských inšpekcií vojnových hrobov a ich expozitúr.

b/ A-2 zoznam – v tomto zozname mala každá inšpekcia vojnových hrobov mať zhromaždené dokumenty o cudzincoch pochovaných na území ČSR, ale v obvode inej zemskej inšpekcie.³³

c/ A-3 zoznam – evidenčný materiál o cudzincoch, ktorí zomreli mimo územia ČSR.³⁴

Zoznam B sa zaoberal padlými a zomrelými československými občanmi. Skladal sa takisto z troch častí:

a/ B-1 zoznam – sumár informácií o občanoch ČSR pochovaných v obvode jednotlivých zemských inšpekcií vojnových hrobov a ich expozitúr.

b/ B-2 zoznam – v tomto zozname mala každá Inšpekcia vojnových hrobov mať zhromaždené dokumenty o československých občanoch pochovaných na území ČSR, ale v obvode inej zemskej inšpekcie.

c/ A-3 zoznam – evidenčný materiál o československých občanoch, ktorí zomreli mimo územia ČSR.

Úrady a inštitúcie podriadené jednotlivým zemským inšpekciám vojnových hrobov mali vypátrať a zhromaždiť všetok dokumentačný materiál o padlých vojakoch. Záznamy o padlých vojakoch sa nachádzali napr. vo farských kronikách. Zostavovanie takýchto zoznamov sa ukázalo ako beh na dlhé trate.

Špecializované štátne orgány, ako bola Zemská inšpekcia vojnových hrobov či jej následník Referát vojnových hrobov koordinovali činnosť všetkých orgánov, ktoré mali nejakým spôsobom prispieť k údržbe vojnových cintorínov. Už na jar 1920 vydal Ústredný inšpek-

30 Vojenský historický archív (VHA) v Bratislave, fond (f) Zemské vojenské veliteľstvo (ZVV), škatuľa (šk.) 148, Vojnové hroby.

31 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 32.

32 VHA, f. ZVV, šk. 157, Vojnové hroby, Usporiadanie evidencie vojnových hrobov z roku 1923.

33 V tomto zozname mali byť dokumenty o osobách padlých v ČSR na území iných zemských inšpekcií vojnových hrobov, ktoré sa z akýchkoľvek dôvodov nachádzali na území obvodu danej zemskej inšpekcie.

34 Do tohto sumáru patrili najmä dokumenty o vojnových zajatcoch, ktorí boli evidovaní v zajateckých táboroch na našom území, ale zahynuli napr. počas pracovného nasadenia na území susedných štátov.

torát vojnových hrobov príkaz, na základe ktorého mali dať všetky posádkové veliteľstvá do poriadku vojnové hroby a cintoríny v ich obvode.³⁵ Rozsah jednotlivých obvodov pre vojenské posádky malo určiť Zemské vojenské veliteľstvo. Využiť malo svojich remeselníkov, a vzniknuté náklady mal preplatiť Ústredný inšpektorát.

Z tohto nariadenia boli vyňaté cintoríny, ktoré boli pozostatkom karpatského frontu. Bolo ich také množstvo, že by ich úpravu vojenskej posádky v okresoch severovýchodného Slovenska nemohli zvládnuť. Tieto cintoríny mali upravovať zvláštne pracovné oddiely. Žiadne takéto oddiely neskôr nevznikli a úprava cintorínov sa presunula na plecia žandárskych staníc.

V máji 1920 prišla na posádkové veliteľstvá ďalšia súrna požiadavka, aby sa posádky zúčastnili aspoň provizórneho zaznačenia roztrúsených vojnových hrobov v ich obvode. Tieto záznamy mali poslúžiť pri neskorších generálnych úpravách karpatského bojiska. Hroby neznámych vojakov, ktorým by hrozil zánik z dôvodu zaplavenia miesta hrobu, zaorania hrobu či vyhrabanie lesnou zverou, mali byť exhumované a prenesené do spoločného hrobu na najbližší vojnový cintorín.³⁶ Pozostatky známych vojakov mali byť tiež exhumované, ale pochovávať sa mali do jednotlivých hrobov so zachovaním pôvodného označenia. Tieto dočasné opatrenia mali slúžiť aj ako prevencia proti zneucteniu vojnových hrobov.³⁷ Ministerstvo obrany schválilo vyplácanie pracovných prídavkov k žoldu mužstva, ktoré pracovalo na úprave vojnových hrobov.

Malé vojenské posádky na severovýchodnom Slovensku nezvládali riešiť čoraz viac úloh súvisiacich s údržbou vojnových hrobov. Posádky sa starali o cintoríny v mestách, kde boli umiestnené, prípadne v blízkom okolí. Starostlivosť o desiatky cintorínov, roztrúsených v chudobnom hornatom regióne, boli pre posádkové veliteľstvá, ktoré mali plniť úplne iné úlohy, vážnym bremenom. Túto úlohu museli prevziať iné inštitúcie.

Praktická činnosť v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny prinášala aj množstvo treníc medzi jednotlivými inštitúciami. Dochádzalo k sporom o kompetencie a ku konfliktom, ktoré sa v konečnom dôsledku ukázali ako kontraproduktívne. Aby k takýmto treniciam nedochádzalo, vypracoval Všeobecný vojenský odbor na Ministerstve národnej obrany výnos, ktorým upravoval kompetencie jednotlivým orgánom, ktoré sa spolupodieľali na riešení problému vojnových cintorínov. Výnos z 12. novembra 1921 riešil otázku kompetencií nasledovne:³⁸

Do kompetencií Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov patrili:

- a/ všetky rokovania so zahraničnými úradmi,
- b/ povoľovanie exhumácií a prevozov pozostatkov na vlastné alebo štátne náklady,
- c/ hospodárenie s rozpočtom a fondmi určenými na riešenie otázok vojnových cintorínov,
- d/ obsadzovanie miest hrobárov a ich vyplácanie,
- e/ určovanie zriaďovacieho a udržiavacieho paušálu,
- f/ úradné vyhlasovanie za mŕtveho,³⁹

35 VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Úprava vojnových hrobov a cintorínov z roku 1920.

36 Tamže, Uchovanie roztrúsených hrobov na karpatskom bojisku.

37 V nariadení sa spomína, že sústredenie hrobov má zamedziť takým neprístojnostiam, ako je nelegálne otváranie hrobov, okrádanie pozostatkov, dokonca menovite je spomínané kradnutie obuvi padlým vojakom. Všetky takéto prípady mali byť vyšetrené a prísne potrestané.

38 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Príspevok do rozkazu ZVV pre Slovensko.

39 Ide len o vojenské osoby, ktoré padli počas vojnového konfliktu.

- g/ rozhodovanie o návrhoch na postavenie nových pomníkov, mohýl a zriaďovanie, nových vojnových cintorínov,
- h/ výmena úmrtných dokladov so zahraničnými úradmi,
- i/ pridelenie náhrobných evidenčných tabuliek,
- j/ povoľovanie služobných ciest personálu po predložení cestovného plánu,
- k/ rozhodovanie o realizácii opráv cintorínov, ktoré si vyžadovali väčšiu sumu peňazí.

Ďalšou stranou kompetenčného sporu boli zemské vojenské veliteľstvá. Špeciálny výnos MNO im prisúdil tieto kompetencie:⁴⁰

- a/ preskúmanie požiadaviek správy jednotlivých cintorínov,
- b/ overenie potreby zriaďovania pracovných miest hrobárov na jednotlivých cintorínoch,
- c/ zdôvodnenie podania návrhov na výstavbu nových pomníkov, mohýl či zriadenia nových cintorínov,
- d/ kontrola úmrtných listov, evidenčných listov a náčrtov jednotlivých cintorínov,
- e/ rozhodovanie o menších opravách cintorínov nevyžadujúcich veľké sumy s následným zdôvodnením opravy v pravidelnom hlásení,
- f/ kontrola evidenčných náhrobných tabuliek, ich výmen a oprava poškodených kusov
- g/ kontrola podriadených inštitúcií, ktoré zodpovedali za správu vojnových cintorínov.⁴¹

V závere výnosu sú zhrnuté povinnosti správcu vojnového cintorína. Správca bol povinný postarať sa o dobrý stav cintorína, zabezpečiť jeho ochranu, dozor nad zmluvným hrobárom a pod. Správca podával návrhy na úpravy cintorína, hospodáril s fondmi na údržbu cintorína.⁴² Po tomto vymedzení právomocí boli kompetenčné spory utlmené, aj keď k určitým konfliktom dochádzalo aj naďalej.

V roku 1924 bola Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach zrušená a nahradená Referátom vojnových hrobov, zriadenom pri Zemskom vojenskom veliteľstve. Od tohto obdobia sa zhoršujú podmienky pre starostlivosť o vojnové hroby. Referát vojnových hrobov bola inštitúciou, ktorá neustále zápasila s nedostatkom pracovných síl. Medzi dokumentmi z roku 1924 je veľké množstvo žiadostí nadriadeným inštitúciám o pridelenie ďalších pracovníkov. Tieto žiadosti boli neúspešné, čo viedlo úradujúceho referenta k napísaniu siahodlnej žiadosti s podrobným zoznamom úloh, ktoré má zabezpečiť.⁴³ Vo svojej žiadosti zemskému vojenskému veliteľovi hovorí úradujúci referent o ochromení svojho úradu následkom odvolania viacerých pracovníkov.

Dohromady Referát spravoval viac ako 120 000 vojnových hrobov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Len zabezpečenie výplat paušálnych poplatkov pre jednotlivé správy cintorínov a ich vyúčtovanie si vyžadovalo dve kancelárske sily.⁴⁴ Ďalších dvoch pracovníkov naplno zamestnávalo vypracovanie úmrtných listov pre cudzincov padlých na našom území. To znamenalo len v najbližšom období starostlivo prepísať 25 000 evidenčných listov.

40 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Kompetencie Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov a podriadených zložiek.

41 Kontrolná činnosť sa týkala iba okruhu pôsobnosti o vojnové cintoríny v zmysle platných predpisov.

42 Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi mali správcovia vojnových cintorínov podávať medziiným aj návrhy na účelnú koncentráciu roztrúsených vojnových hrobov.

43 VHA, f. ZVV, šk. 156, Vojnové hroby, Pridelenie kancelárskych síl.

44 Tento počet určite nebol prehnaný, pretože si treba uvedomiť, že Referát vojnových hrobov viedol korešpondenciu s viac ako 550 správcami cintorínov a množstvom ďalších štátnych, komunálnych a cirkevných inštitúcií.

Okrem toho Ministerstvo národnej obrany poverilo Referát vojnových hrobov ďalšími úlohami. Jeho pracovníci mali dať do poriadku evidenciu, ktorú Československu odovzdalo Maďarsko. Išlo asi o 400 kg dokumentov. Jednou z hlavných úloh bolo zostaviť jednotný register vojnových hrobov. Aj tieto práce si vyžadovali minimálne dvoch pracovníkov. V závere žiadosti úradujúci referent konštatoval, že ak nedostane nové pracovné sily, neručí za to, že dané pracovné úlohy splní.⁴⁵ Aj tieto problémy poukazujú na to, že mnohokrát boli inštitúcie starajúce sa o vojnové hroby len na obtiaž a na okraji záujmu, napriek tomu, že mali splniť úlohy súvisiace s medzinárodnými záväzkami československého štátu.

ŽANDÁRSKY ZBOR A STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY

Československo malo v zmysle medzinárodných dokumentov povinnosť postarať sa o vojnové cintoríny. Vzhľadom na ich vysoký počet a umiestnenie, to bola technicky, ale aj finančne náročná úloha. Na prvom mieste bolo treba zriadiť presnú evidenciu cintorínov a hrobov, aby bolo jasné, o aký počet cintorínov ide. Išlo o úlohu, ktorú nemohli v krátkom čase zvládnuť vojenské inštitúcie bez náležitej pomoci.

Praktickým riešením bola medzirezortná pomoc, ktorá sa ponúkala zo strany orgánov podriadených Ministerstvu vnútra. Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave dostalo pokyny, aby jemu podriadené orgány boli nápomocné pri riešení tejto náročnej úlohy.⁴⁶ Samozrejme, základná činnosť spočívala na beďrách jednotlivých žandárskych staníc. Evidenciu cintorínov a jednotlivých hrobov teda zostavovali miestne žandárske stanice. Vo svojich okrskoch mali systematicky zaznamenať všetky vojnové hroby, či už sa nachádzajú v obciach alebo horách. Súčasťou dokumentácie mali byť prehľadné náčrty a ďalšie dôležité informácie. Žandárske stanice pristúpili k tejto úlohe rôzne.

Je zrejmé, že si žandári slúžiaci v pohraničných okresoch nemohli vyberať a museli plniť príkazy. Nová úloha, ktorú mali čo najrýchlejšie spracovať, ich asi nenapĺňala nadšením. Popri mnohých činnostiach, ktoré zabezpečovali v pomerne zaostalej a nerozvinutej oblasti severovýchodného Slovenska, znamenali aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi ďalšiu záťaž, ktorú museli zvládnuť. Vzťah jednotlivých žandárov k agende vojnových cintorínov je možné vyčítať z administratívnych spisov, ktoré o jednotlivých cintorínoch vyprodukovali.

Väčšina dokumentácie týkajúca sa vojnových cintorínov z 1. svetovej vojny, ktorá sa dnes nachádza v archívnych fondoch na Slovensku, pochádza práve z jednotlivých žandárskych staníc. Tieto orgány spracúvali agendu vojnových hrobov bezprostredne na mieste a posielali pravidelné hlásenia nadriadeným orgánom.

V prvom rade bolo úlohou žandárov zmapovať situáciu v ich okrsku. Zistiť počty hrobov, všetky dochované informácie o obetiach, zhodnotiť momentálny stav vojnových cintorínov. Z výsledkov a zistených informácií boli zostavené administratívne zložky o jednotlivých cintorínoch. V týchto zložkách sa evidovali všetky zmeny, ktoré sa odohrali v súvislosti so starostlivosťou o cintoríny v ďalších rokoch.

Typická zložka pozostávala z niekoľkých základných dokumentov. Prvým z nich bol katastrálny list. Obsahoval základné údaje o cintoríne. Boli tu uvedené okres a obec, v katastri ktorej sa cintorín nachádzal, majiteľ pozemku a rozloha cintorína. Ďalej tu bol uvedený údaj o počte pochovaných obetí a počte a druhu hrobov na danom cintoríne. Medzi základné

45 VHA, f. ZVV, šk. 156, Vojnové hroby, Pridelenie kancelárskych síl.

46 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 31.

údaje o cintoríne patrilo aj jeho označenie. Najmä na miestach, kde sa nachádzalo viacero cintorínov s pochovanými vojakmi, si žiadali zemské inšpekcie presne určiť názov cintorína. Vojnové cintoríny mohli byť označené názvami: vojenský (mierový), vojnový, zajatecký či posádkový. Civilné cintoríny mohli byť označené názvami: obecný, mestský, rímskokatolícky, gréckokatolícky, židovský.⁴⁷

Okrem katastrálneho listu mala každá zložka obsahovať náčrt vojnového cintorína s príslušnou legendou a vysvetlivkami. Už pri náčrtoch je vidieť rôzny prístup žandárov k tejto problematike. Niektoré náčrty sú spracované veľmi precízne, každý hrob je presne vyznačený a očíslovaný. Nechýbajú údaje o počtoch pochovaných obetí. Rozmery hrobov a cintorína sú v precíznych náčrtoch samozrejmosťou. Pri uskutočnení nejakých zmien na ploche cintorína, napr. dodatočné pochovávanie, sa mali vypracovať nové náčrty, ktoré by zmenenú situáciu zachytili.⁴⁸

Ústredné inštitúcie často kritizovali nedostatočnú veľkosť zhotovených náčrtov, do ktorých sa potom nedali zakresliť všetky dôležité údaje. Nespokojnosť s náčrtmi vyvrcholila vydaním inštrukcií o tvorbe náčrtov. Náčrty mali byť veľké, prehľadné a presné. Museli byť na nich zakreslené všetky hroby takým spôsobom, aby v pláne bolo vidieť číselné označenie hrobov. Rôznymi farbami mali byť odlíšene hroby obetí podľa národností. Náčrt mal byť vyhotovený dvakrát. Jedna kópia pre vlastnú potrebu, druhá pre potreby ministerstva. Zároveň mala byť zhotovená matrica, teda náčrt sa mal prekresliť na priesvitný papier. Tieto matrice sa stali súčasťou archívnych zložiek jednotlivých cintorínov.⁴⁹ Podľa tohto postupu sa mali vyhotoviť náčrty všetkých cintorínov, na ktorých bol pochovaný aspoň jeden cudzí štátny príslušník. Samozrejme, čísla hrobov v náčrte sa museli zhodovať s číslami na evidenčných listoch a exhumačných protokoloch.

Žiaľ, existuje veľa náčrtov cintorínov, v ktorých nie sú dodržané žiadne zásady tvorby náčrtov, chýbajú základné údaje a sú v nich zjavné chyby. V niektorých náčrtoch sú dokonca zlé určené svetové strany, čo svedčí o zjavnej nedbalosti pri ich vyhotovení. Zložky o vojnových cintorínoch okrem náčrtu a katastrálneho listu zväčša tvoria evidenčné listy a exhumačné protokoly. Evidenčné listy by mali byť vyhotovené ku každému hrobu, prípadne ku každej známej obeti na vojnovom cintoríne. Bohužiaľ, ani toto nebolo pravidlom. Niekedy je jeden evidenčný list vyhotovený k celej skupine hrobov. Na takom evidenčnom liste dochádza ku skresľovaniu a neprehľadnosti údajov. Exhumačné protokoly boli vyhotovované v prípadoch, keď dochádzalo k povojnovým exhumáciám.

Exhumačný protokol obsahoval zápis exhumačnej komisie. Komisia zaznamenala polohu starého hrobu, nového hrobu a opísala nález a charakteristiku pozostatkov. Náčrty, ale aj celé zložky niektorých cintorínov, boli teda vypracované precízne, iné sú neúplne, nepresné, ba niekedy plné fatálnych chýb. Časť týchto zložiek sa, samozrejme, nezachovala. Niektoré zložky obsahujú aj pôvodné rakúsko-uhorské materiály. Tie sa vyskytujú len v minimálnom množstve.

Nedostatky v písomných materiáloch potvrdzujú nízku prioritu, ktorú starostlivosti o cintoríny prikladali inštitúcie zodpovedné za ich údržbu. Nedostatkov bolo také množstvo, že Ústredný inšpektorát vojnových hrobov musel situáciu riešiť. V júli 1921 bol všetkým duchovným správam, vojenským posádkam, žandárskym staniciam a ďalším zúčastneným

47 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Zhotovenie náčrtov vojnových cintorínov.

48 Tamže.

49 Tamže.

stranám doručený výnos Ministerstva národnej obrany.⁵⁰ V tomto dokumente je skonštatovaná zúfalá úroveň vypracovania dokumentov o vojnových cintorínoch. Práce na úmrtných listoch, zoznamoch, náčrtoch boli vykonané nedbalo a s chybami. Často boli odovzdávané nezrozumiteľné náčrty a zoznamy, čísla hrobov sa nezhodovali s číslami evidenčných listov a pod. Generál Diviš apeloval na všetkých zúčastnených, aby odstránili nedostatky a zlepšili prístup k spracovávanej problematike.⁵¹

V septembri 1921 musel Ústredný inšpektorát znovu ostro skritizovať prácu podriadených orgánov. Najväčšie problémy vyvolávali nepresné hlásenia o počtoch obetí, najmä príslušníkov iných štátov. Neustálym kolobehom vracania dokumentov po skontrolovaní jednotlivým správcom cintorínov sa neúmerne zväčšovala agenda vojnových hrobov. Hlavným problémom, ktorý spôsobovala nekvalitná práca, bolo, že Ústredný inšpektorát a jemu podriadené zemské inšpekcie vojnových hrobov nemohli dokončiť výmenu úmrtných dokladov s inými štátmi. Nemohlo dôjsť ani k dobudovaniu vojnových cintorínov a k vyhotoveniu presnej evidencie o vojnových obetiach na území Československa.⁵² Bohužiaľ, k zjavnému zlepšeniu zrejme nedošlo, pretože mnohé archívne zložky o vojnových cintorínoch sú naozaj zmätočné.

KONCEPCIA STAROSTLIVOSTI O VOJNOVÉ HROBY

Medzinárodné záväzky sa týkali iba hrobov obetí padlých vo vojne. Objavovali sa prípady, keď pozostalí žiadali o starostlivosť o hroby bývalých vojakov na štátne náklady. Preto Ministerstvo národnej obrany prísne vymedzilo zmysel termínu vojnový hrob.

Za vojnový hrob bol považovaný hrob, ktorý vznikol v čase 1. svetovej vojny, resp. od vyhlásenia vojny do 31. decembra 1919, keď bol v Československu ukončený vojnový stav. Výnimku tvoria hroby vojakov, ktoré vznikli v tomto období, ale smrť vojaka nemala žiadnu súvislosť s vojnovým stavom. Vojnové hroby a cintoríny chránili príslušné medzinárodné ustanovenia.⁵³

Ostatné hroby, ktoré nespádali do tejto kategórie, boli považované iba za vojenské hroby, tzn. hroby vojakov, ktoré vznikli v čase mieru z akýchkoľvek príčin. Pri týchto hroboch zanikala štátu udržiavacia povinnosť po desiatich rokoch. Takéto hroby mohli byť po uplynutí lehoty zrušené.⁵⁴

Veľká pozornosť sa venovala vymedzeniu pojmu zriadený hrob a udržiavaný hrob. Predpisovo zriadený hrob musel mať nasledujúce znaky:

- a/ Taká poloha a umiestnenie hrobu, pri ktorej bolo vylúčené zničenie alebo poškodenie hrobu.
- b/ Hrob musí byť zaradený do okruhu pôsobnosti niektorej inštitúcie, ktorá zaňho nesie zodpovednosť.
- c/ Hrob musí byť opatrený náhrobkom z hliny, kameňa alebo akejkoľvek inej trvanlivej hmoty.⁵⁵

50 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Nedostatky v práci správcov vojnových cintorínov.

51 Generál Diviš bol vedúcim všeobecného vojenského odboru na MNO a zodpovedal za plnenie spomínaného výnosu.

52 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Nedostatky v práci správcov vojnových cintorínov.

53 Ide o ustanovenie Saint-Germainskej mierovej zmluvy, bod VI., odst. 2, čl. 171-172.

54 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Vymedzenie pojmu vojnový a vojenský hrob.

55 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Vymedzenie pojmu riadne zriadený a udržiavaný hrob.

Predpisovo udržiavaný hrob musel mať všetky znaky zriadeného hrobu a ešte musel spĺňať tieto podmienky:

- d/ Náhrobok musí byť zabezpečený proti rozpadnutiu obkladom z kameňa alebo nejakého iného trvanlivého materiálu.
 - e/ Tabuľka s informáciami o obeti musí byť čitateľná a zhotovená z trvanlivého materiálu.
 - f/ Náboženský symbol označujúci hrob má byť zhotovený z trvanlivého materiálu.⁵⁶
- V každom pravidelnom hlásení jednotlivých žandárskych staníc o stave vojnových cintorínov sa museli výslovne uvádzať počty riadne zriadených a udržiavaných hrobov. Jednotlivým správcom vojnových cintorínov bol zaslaný aj nákres, ako by mal vyzerať správny vojnový hrob.⁵⁷

Hroby sa obvykle rozdeľovali do troch základných kategórií. Boli to samostatné hroby, v ktorých bola pochovaná jedna obeť, spoločné hroby s dvoma až piatimi pochovanými obetami a masové hroby, v ktorých bolo pochovaných viac ako päť obetí. Na katastrálnom liste boli tiež uvedené orgány, ktoré sa mali o cintorín starať. Zodpovednou inštitúciou boli vojenské inštitúcie, ale praktickou realizáciou a dozorom boli poverené miestne žandárske stanice.

Súčasne s prevzatím základnej starostlivosti o vojnové cintoríny žandárskymi stanicami sa postupne dopracovávala stratégia starostlivosti o vojnové cintoríny. Na základe mnohých otázok z nižších inšancií museli centrálné orgány vypracovávať rámcové pokyny, ktoré vymedzovali postupy pri údržbe vojnových cintorínov. Postupne sa vypracovali základné zásady, podľa ktorých sa malo postupovať.

Po zriadení evidencie sa začala realizovať starostlivosť o vojnové hroby v praxi. Československo bolo novým štátom, ktorý musel riešiť mnohé problémy nového štátu, ale aj niektoré záväzky svojho predchodcu, rakúsko-uhorskej monarchie. Rozpočet štátu musel rátať s mnohými dôležitejšími výdavkami. Mohlo sa disponovať iba určitou sumou peňazí vyčlenenou na tento účel. Ministerstvo obrany dostalo na riešenie problematiky vojnových hrobov obmedzené prostriedky. Preto bolo potrebné využiť ich účelne.

Základným cieľom bolo splniť záväzky štátu vo vzťahu k vojnovým hrobom bez nejakých extrémnych výdavkov. Bolo potrebné postarať sa o cintoríny a pritom ušetriť čo najviac finančných prostriedkov. Centrálné vojenské orgány vypracovali celý rad dôležitých dokumentov, ktoré sa zaoberali základnými zásadami pri starostlivosti o cintoríny. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov zostavil presné pravidlá a pokyny, podľa ktorých sa malo postupovať.⁵⁸

Finančné prostriedky sa dali ušetriť niekoľkými spôsobmi. Vychádzalo sa z filozofie, že československý štát môže splniť svoje medzinárodné záväzky v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny bez vynaloženia zbytočne vysokých finančných nákladov. Predovšetkým boli prevedené exhumácie pozostatkov z jednotlivých hrobov roztratených v katastroch obcí. Za priebeh exhumácie zodpovedali miestne žandárske stanice. Exhumované pozostatky boli opätovne pochované na najbližšom vojnovom cintoríne.

Výrazne sa dalo ušetriť na hrobom neznámych vojakov. Na vojnových cintorínoch v Karpatoch sa takýchto hrobov nachádzalo veľmi veľa. Najvýraznejší počet neznámych vojakov pochádza z ruskej armády. Zriadiť a udržiavať veľký cintorín s neznámymi vojakmi nemalo

56 Tamže.

57 Tamže, š. 152, Vojnové hroby, Nákres vojnového hrobu.

58 VHA, f. ZVV, š. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

zmysel, pretože nebolo možné očakávať príspevok na udržiavanie hrobov z Ruska. Nemalé prostriedky sa ušetrili, ak sa zmenšila plocha cintorína.

Cintoríny, na ktorých sa nachádzali iba neznáme obete, mali byť zrušené v pôvodnom stave a upravené nasledujúcim spôsobom. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a vložené do hromadného hrobu. Do tohto hrobu sa mali umiestniť aj exhumované pozostatky neznámych vojakov z hrobov roztrúsených v okolí. Spoločný hrob sa viditeľne upravil navrhnutím zeminou. Na ploche hrobu sa mali vysadiť vždy zelené rastliny, typické pre daný región. Okolo cintorína sa mal vysadiť živý plot.

Pokiaľ živý plot nedorástol, mal byť cintorín ohradený kolovou ohradou s ostnatým drôtom, aby nedochádzalo k poškodzovaniu hrobov pasúcim sa dobytkom. Ak to bolo možné, malo sa na ploche cintorína vysadiť niekoľko stromov, napr. lúp, tuji či smrekov. V strede cintorína mal byť umiestnený centrálny kríž alebo pomník s nápisom „*Tu odpočívajú....(počet) neznámych ruských, rakúsko-uhorských vojakov padlých za vlasť vo svetovej vojne v rokoch 1914/1915.*“ Nápis mali byť v slovenčine a ruštine.⁵⁹ Takto upravený cintorín potrebuje minimálnu údržbu. Z času na čas by stačilo upraviť živý plot, rastliny na hroboch, prípadne vykosiť plochu cintorína. Tieto úpravy mal robiť pracovník poverený obecnými orgánmi pod dozorom najbližšej žandárskej stanice. Plocha hrobového miesta, o ktoré bolo potrebné sa starať, sa zmenšila a ušetrená pôda mohla byť nejakým spôsobom hospodársky využívaná.⁶⁰

Cintoríny, na ktorých sa nachádzala väčšina neznámych vojakov a malý počet známych obetí, mali byť taktiež upravené. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a uložené do spoločných hrobov tak ako v predchádzajúcom prípade. Hroby známych obetí mali byť uložené v jednotlivých hroboch tak, aby celý cintorín tvoril súmerný celok. Tieto hroby sa mali opatriť tabuľkami s uvedenými menami, priezviskami, dátumami narodenia a úmrtia, číslom hrobu, ak existovalo pôvodné číslovanie hrobov na cintoríne. Napriek predpisom na mnohých cintorínoch, tabuľky so základnými informáciami o pochovanej obeti neboli umiestnené. Okolo cintorína mal byť vysadený živý plot. Všetky ostatné úpravy mali byť uskutočnené rovnakým spôsobom ako pri predchádzajúcom type cintorína. Samozrejme, aj tento typ cintorína mal slúžiť ako zberné miesto pre pozostatky neznámych i známych obetí z hrobov roztrúsených v okolí.⁶¹

Ojedinele sa na karpatskom bojisku nachádzali aj cintoríny, na ktorých bola pochovaná väčšina identifikovaných obetí. Do podoby týchto cintorínov sa malo zasahovať čo najmenej. Základne úpravy plota hrobov a pod. mali byť rovnaké. Jediným zásahom, ktorý sa mal uplatňovať, bolo zmenšenie cintorína, ak sa na ňom nachádzal celistvý rad hrobov s neznámymi obeťami. V takomto prípade sa mali neznámi vojaci exhumovať a pochovať v hromadnom hrobe. K úpravám malo dôjsť len vtedy, ak by rušenie hrobov nenarušilo celistvý vzhľad cintorína.⁶²

O prácach, ktoré boli vykonávané na vojnových cintorínoch, mali príslušne orgány, zväčša žandárske stanice, podávať hlásenie každý mesiac. Je zrejmé, že táto byrokratická činnosť zaťažovala príslušníkov žandárskych staníc. Mesačné hlásenie sa ukázalo ako zbytoč-

59 Štát dostal príspevky zo zahraničia na údržbu vojnových hrobov cudzích štátnych príslušníkov len vtedy, ak sa preukázal úmrtnými listami, v ktorých by boli aspoň mená a základné údaje o padlých vojakoch. Pre masu neznámych ruských vojakov, padlých v Karpatoch, o ktorých nebolo možné získať žiadne údaje, nemohli československé úrady vystaviť úmrtné listy.

60 VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

61 Tamže.

62 Tamže.

né. Podľa nariadenia Ministerstva národnej obrany 38730/21 z 19. septembra 1921 táto povinnosť pre žandárske stanice skončila. Od tohto momentu sa postup prác hlásil už so štvrtročnou periodicitou.⁶³ Mesačným pracovným výkazom sa do tohto obdobia nevyhli ani pracovníci jednotlivých expozitúr spadajúcich pod zemské inšpekcie vojnových hrobov. Vo svojich výkazoch museli každý mesiac detailne uviesť, napr. aké dokumenty boli vyhotovené, ktoré cintoríny boli upravené a ako či aké služobné cesty vykonali pracovníci expozitúry.⁶⁴

Stávali sa prípady, keď rôzne dobročinné, náboženské a iné spolky a združenia zasahovali do vzhľadu vojnových cintorínov, umiestňovali tu rôzne pamätníky bez vedomia zodpovedných orgánov. Pretože starostlivosť o vojnové hroby spadala pod Ministerstvo národnej obrany, bola takáto prax ostro odmietnutá. Zemské vojnové inšpekcie mali zabezpečiť, aby takéto akcie boli najprv ohlásené a schválené na Ministerstve národnej obrany. Po schválení mohli byť uskutočnené iba pod dozorom Zemskej vojenskej inšpekcie.⁶⁵

Návrhy pomníkov, ktoré sa mali budovať na vojnových cintorínoch, malo takisto schvaľovať Ministerstvo národnej obrany. Zemským inšpekciám vojnových hrobov mali byť zaslané plány. Pri výstavbe sa mali brať do úvahy niektoré zásadné otázky. Predovšetkým otázka financovania výstavby pomníka prinášala mnohé problémy, pretože z fondu na opravu vojnových hrobov bolo málo prostriedkov. Aj preto bolo postavených tak málo pomníkov na vojnových cintorínoch. Do úvahy sa malo brať aj estetické hľadisko, či vôbec výstavba pomníka zlepší vzhľad cintorína, a tiež otázka starostlivosti a údržby pomníka.⁶⁶

Vojnové hroby mali byť na všetkých cintorínoch označené rovnakým typom tabuliek. Niektoré cintoríny alebo hroby prevzala civilná správa na vlastnú žiadosť. Na týchto cintorínoch sa tolerovalo iné značenie alebo iné typy tabuliek. Armádne orgány tolerovali stav, pri ktorom o takých detailoch rozhodoval ten, kto sa stará za vlastné prostriedky o vojnové hroby. Bolo by netaktické tlačiť civilné spolky k niečomu, čo nechcú, ak nesú finančnú zodpovednosť za udržiavanie vojnových hrobov. Na vojnových cintorínoch, ktoré udržiaval štát, malo byť zásadne dodržiavané rovnaké označenie všetkých hrobov.⁶⁷

Záporne boli prijímané aj iniciatívy jednotlivých pohrebných správ, ktoré nechali zhotoviť kríže s náhrobnými tabuľkami. Z Ministerstva obrany boli jednotlivé inštitúcie upozornené, že MNO nebude schvaľovať a preplácať žiadne účty za zhotovené náhrobky a kríže. Osoby, ktoré by z vlastnej iniciatívy objednali ďalšie zákazky náhrobkov a krížov, budú pohnané k zodpovednosti.⁶⁸ Tento postup mal zabezpečiť šetrenie prostriedkov, aby nedochádzalo ku kšeftovaniu s náhrobnými tabuľkami za armádne peniaze. Existovali aj odôvodnené podozrenia, že niektorí dôstojníci umožnili svojim známym živnostníkom priživiť sa.

Zároveň sa na jar 1921 chystalo hromadné umiestňovanie typizovaných tabuliek na vojnové cintoríny.⁶⁹ Správcovia cintorínov mali nahlásiť Zemskej inšpekcii potrebné počty tabuliek. Zároveň bolo treba nahlásiť všetky potrebné údaje o pochovaných, ktoré mali byť napísané na tabuľkách. Toto opatrenie vzniklo preto, aby úprava tabuliek bola jednotná

63 Všetky úpravy na rôznych typoch cintorínov boli uvedené vo výnose Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov z 21. apríla 1920. Celý názov dokumentu znie Definitívna úprava vojnových hrobov a cintorínov na karpatských bojiskách.

64 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Vystavovanie cestovných preukazov.

65 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Upozornenie Z.V.V. o schvaľovaní zásahov na vojnových cintorínoch.

66 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Pomníky na vojnových cintorínoch.

67 Tamže, šk. 156, Vojnové hroby, Príspevok do rozkazu Z.V.V.

68 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Neoprávnené nakupovanie náhrobných tabuliek.

69 Tamže.

a tiež preto, že niektorí správcovia nemali veľa možností zaobstarať natieranie tabuliek.⁷⁰ Tabulky mali byť použité iba na hroby s jednou alebo dvoma pochovanými obeťami. Tabulky na hroby s väčším počtom pochovaných sa v tomto období ešte len navrhovali. Len v období prvých šiestich mesiacov bola na zabezpečenie identifikačných náhrobných tabuliek použitá suma 147 848 Kč, čo v tomto období predstavovalo pomerne veľkú sumu.⁷¹

ZRIADENIE FUNKCIE HROBÁRA VOJNOVÝCH CINTORÍNOV A JEJ POVINNOSTI

V októbri 1921 sa začala pod patronátom Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov iniciatíva, ktorá mala zbaviť správcov vojnových cintorínov mnohých bežných starostí s údržbou. Ministerstvo národnej obrany schválilo ustanovenie funkcie stálych hrobárov, ktorí by sa starali o bežnú údržbu vojnových cintorínov na celom území ČSR.⁷² Jednotlivé zemské vojenské veliteľstvá mali nahlásiť počty nájomných hrobárov, ktorí by sa starali o vojnové cintoríny v ich obvodoch. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov mal vypracovať rámcové podmienky, ktoré mala obsahovať pracovná zmluva s takýmto hrobárom.

Každý záujemca o prácu hrobára na vojnovom cintoríne musel podpísať pracovnú zmluvu so správcom cintorína. Pri podpise sa oboznámil s rozsahom prác, ktoré sa od neho očakávali. Údržba vojnového cintorína spočívala v týchto základných činnostiach:⁷³

- a/ Úprava náhrobkov podľa potreby a vysádzanie kvetín na horné plochy hrobov,
- b/ Zalievanie kvetín, vyplievanie buriny, kosenie trávy a dohľad nad tým, aby nikto kvetinovú výzdobu a iné veci na cintoríne neničil,
- c/ Vykopávanie nových hrobov s príslušným náhrobkom pre obeť exhumované v okolí a prenesené na nový cintorín,
- d/ Udržiavanie cestičiek a chodníkov na cintoríne vo vyhovujúcom stave,
- e/ Zabezpečenie drobných opráv, ktoré môže hrobár urobiť bez cudzej pomoci,
- f/ Udržiavanie nápisov na krížoch a tabulkách v čitateľnom stave,
- g/ Udržiavanie čistoty a poriadku na cintoríne. Cintorín musí pôsobiť ako dôstojné a pietne miesto.
- h/ Obzvlášť na jar musí hrobár skontrolovať stav cintorína a odstrániť všetky škody, ktoré zanechala zima na hroboch, náhrobkoch, chodníkoch, plote a ostatných častiach cintorína.
- i/ Pri údržbe hrobov musí brať hrobár do úvahy želania pozostalých alebo duchovných akéhokoľvek náboženstva, ak tieto želania nie sú v rozpore s vojenskými nariadeniami. V sporných prípadoch rozhodne správca cintorína alebo Zemská inšpekcia vojnových hrobov.⁷⁴
- j/ Hrobár zodpovedá za to, že sa nebude rozkrádať inventár cintorína ani nijakým iným úmyselným či náhodným spôsobom poškodzovať.
- k/ Zimné obdobie má využiť na také druhy opráv, na ktoré v letnom období nezostal čas, kvôli sezónnym úpravám.

Správca cintorína mal posudzovať a kontrolovať prácu hrobára, či k svojim povinnostiam

70 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Udržiavací paušál- natieranie náhrobných tabuliek.

71 Tamže, šk. 157, Vojnové hroby, Správny odbor MNO – odpoveď na žiadosť zo dňa 26. októbra 1923.

72 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Udržiavanie vojnových hrobov na Slovensku.

73 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby, Pracovná zmluva s civilným hrobárom.

74 Tamže.

pristupuje zodpovedne. Ak došlo k sporu medzi správcom cintorína a hrobárom, rozhodovali vyššie inštanície, tzn. Zemská inšpekcia vojnových hrobov. Proti jej rozhodnutiu nebolo žiadne odvolanie. Za prácu na vojnovom cintoríne bol hrobárovi vyplácaný paušálny poplatok, ktorý vznikol dohodou.⁷⁵ Mzdu schválil nadriadený orgán, teda Zemská inšpekcia vojnových hrobov. Schválená mzda sa bez rozhodnutia nadriadeného orgánu nedala zmeniť. K pevnému poplatku sa mohli pripočítať odmeny za mimoriadnu prácu. Napr. za vykopanie nového hrobu bol na východnom Slovensku hrobár odmenený sumou 15 korún československých.⁷⁶ K odmenám môžeme priradiť aj preplácanie polovice nemocenskej poisťky z prostriedkov štátu.

Ak bol vojnový cintorín už vybudovaný, nevyžadoval dennodenné pracovné nasadenie. Praktická starostlivosť o vojnový cintorín sa takto zredukovala na sezónne kosenie plochy cintorína, úpravy živého plotu a v niekoľkoročných cykloch úpravu tabuliek na hroboch. Túto starostlivosť mali prevziať orgány obce, v katastri ktorej sa cintorín nachádzal. Obce preto veľmi radi uvítali inštitút hrobára, ktorého mali platiť štátne orgány. Obec si našla človeka, ktorý vykonával práce súvisiace s údržbou cintorína. V mnohých prípadoch túto prácu vykonával vojnový veterán, ktorý si takýmto spôsobom privyrobil pár korún. Túto prácu vykonávali aj osoby s čiastočnou pracovnou neschopnosťou, samozrejme, za podmienok, že zvládali svoje povinnosti. Uprednostnenie vojnových veteránov bolo určitou formou uznania zo strany štátu, ktorý dal týmto ľuďom možnosť si privyrobiť, aj keď už často neboli plne práceschopní.

FINANCOVANIE STAROSTLIVOSTI O VOJNOVÉ CINTORÍNY

Veľkú pozornosť venovali orgány, ktoré riadili údržbu a správu cintorínov, otázkam finančného zabezpečenia starostlivosti o vojnové pohrebiská. Skromná suma, ktorú mal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov, musela byť využitá účelne a efektívne. Počas celého medzivojnového obdobia môžeme sledovať prísne posudzovanie vynakladania finančných prostriedkov. Najviac kritických upozornení nižším orgánom povereným správou vojnových cintorínov smerovalo práve k nesprávnemu používaniu zverených financií.

Spočiatku, keď sa systém financovania ešte len tvoril, dochádzalo k opačným extrémom. Posádkové veliteľstvá alebo iné orgány poverené údržbou cintorínov si nevyžiadali finančné príspevky, napriek tomu, že cintorín, o ktorý sa mali starať, bol v žalostnom stave.⁷⁷ V tejto súvislosti je badať apatiu orgánov, ktorým bola zverená starostlivosť o cintoríny. Túto úlohu prijímali so zjavnou nechufou, pretože ich zaťažovala a odvádza ich pozornosť od plnenia ich bežných povinností. Po mnohých sťažnostiach nariadil ústredný inšpektorát zemským inšpekciám uverejniť v rozkaze zemského veliteľa pokyny, akým spôsobom žiadať o udržiavací paušál, a sprísnila sa kontrolná činnosť v teréne, či sa všetky inštitúcie ujali svojich povinností.⁷⁸

Posádkové veliteľstvo, žandárska stanica alebo iná inštitúcia poverená starostlivosťou o cintorín urobila rozpočet ceny práce a materiálu potrebného na úpravu cintorína. Ak suma presahovala stanovený udržiavací paušál, musela ju schváliť Zemská inšpekcia vojno-

75 VHA, f. ZVV, šk. 152, Vojnové hroby, Pracovná zmluva s civilným hrobárom.

76 Zaujímavosťou je, že na území pod správou Zemskej inšpekcie vojnových hrobov v Košiciach, sa vyplácalo hrobárovi 15 Kč za každý nový hrob a na území ostatných inšpekcií to bola suma 10 Kč za nový hrob.

77 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Udržiavací paušál.

78 Tamže, šk. 60, Vojnové hroby, Nariadenie Inšpekcie vojnových hrobov zo dňa 20. júla 1920.

vých hrobov. Zemská inšpekcia vojnových hrobov zozbierala všetky finančné požiadavky a spracovala ich. Po schválení Ústredným inšpektorátom boli finančné prostriedky uvoľnené Ministerstvom národnej obrany a poslané jednotlivým orgánom spravujúcich cintoríny.⁷⁹

Ústredný inšpektorát vojnových hrobov pravidelne kontroloval stav a použitie finančných prostriedkov. Jednotlivým zemským inšpekciami vojnových hrobov boli zaslané pokyny o vyhotovení prehľadu a stave financií. Medzi inými museli úradníci zemských inšpekcii odpovedať na tieto problémy:

- a/ aké finančné fondy zo zbierok alebo iných zdrojov spravujú,
- b/ stav hotovosti fondov k príslušnému dátumu,
- c/ využívanie fondov za posledné dva roky.⁸⁰

V prvom období, v ktorom sa ešte len tvoril systém financovania údržby a starostlivosti o vojnové cintoríny, dochádzalo k nesprávnemu narábaniu s finančnými prostriedkami. Správcovia nerozlišovali medzi udržiavacím a zriaďovacím fondom a dopúšťali sa porušenia platných predpisov. Zemské inšpekcie vojnových hrobov dostali dôrazný príkaz od Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov, aby poučili jednotlivých správcov vojnových cintorínov o správnych zásadách použitia financií z jednotlivých fondov. Finančné prostriedky z udržiavacieho paušálu mohli byť použité iba na udržiavanie hrobu a jeho okolia, chodníkov medzi hrobmi, prípadne na zakúpenie náradia potrebného na údržbu.⁸¹

Zriaďovací paušál mohol byť použitý striktno na zriadenie hrobu a jeho úpravu či vybudovanie náhrobku. Ostatné práce spojené s údržbou cintorína, ako je stavba plotu, vysádzanie drevín a kvetín, vybudovanie vchodov a pod. musia byť vždy vopred oznámené na schválenie nadriadeným orgánom. V prípade finančne náročných akcií bolo potrebné pripraviť rozpočet na schválenie. V prípade menších nákladov stačilo predložiť predpisovo vyplnené a potvrdené účty. Tieto náklady sa mali financovať zo zvláštnych položiek rozpočtu.⁸²

Veľká pozornosť sa venovala zostavovaniu rozpočtu na nasledujúci rok. Jednotlivé zemské inšpekcie a ich expozitúry mali zostaviť prehľad prác a opráv, ktoré sa chystajú v budúcom roku vykonať. Bolo tiež treba pripojiť približný odhad nákladov spojených s prácami na cintorínoch a ich údržbou. Do tohto rozpočtu nespadal zriaďovací ani udržiavací paušál. Do rozpočtu Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov mohli byť zaradené požiadavky na financovanie týchto prác:

- a/ zriadenie alebo oprava múrov či plotov na cintoríne,
- b/ výmena a oprava krížov či náhrobných evidenčných tabuliek, ktoré už boli opotrebované,
- d/ exhumácie z miest, kde Zemská inšpekcia nariadila koncentráciu hrobov.⁸³

Finančné prostriedky bolo treba použiť aj na vykúpenie pozemkov, na ktorých sa vojnové cintoríny nachádzali, do vlastníctva štátu. Za určitých okolností a, hlavne, dočasne platil štát majiteľovi poplatok za prenájom pozemku. Vykupovanie pozemkov bolo zdĺhavým procesom. Majitelia pozemkov vedeli, že tieto pozemky už nebudú nikdy užívať a za každú cenu chceli z predaja vytĺcť čo najväčší kapitál. Musíme celú vec chápať v kontexte vtedajšej

79 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Vojnové hroby – udržiavací paušál.

80 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Evidencia spotreby finančných prostriedkov.

81 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby, Nedostatky vo využívaní paušálov.

82 Tamže.

83 Tamže, šk. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

spoločnosti. Vlastníctvo pozemkov bolo na vidieku jedným z pilierov ekonomického a spoločenského postavenia.

Vlastníci navrhovali prehnane ceny, ktoré značne prevyšovali ponuku od štátu. Často išlo aj o rozdiel niekoľkých korún za jeden meter štvorcový pôdy. Jednotliví správcovia cintorínov posúvali požiadavky vlastníkov pozemkov nadriadeným orgánom. Tie buď cenu akceptovali alebo odmietli ako premrštenú. Následne navrhli vlastníčkovi svoju ponuku. Takým spôsobom vyjednávanie pokračovalo, pokiaľ nedošlo k dohode. Ak k dohode nedošlo, predaj sa neuskutočnil. V prípade úspešného kompromisu bol správca vojnového cintorína poverený, aby v mene štátu spísal s pôvodným majiteľom právoplatnú kúpno-predajnú zmluvu.⁸⁴

V roku 1923 sa začala postupne riešiť situácia vojnových hrobov na Podkarpatskej Rusi, kde sa zatiaľ vykonalo len veľmi málo práce. Niektoré zásady rozdeľovania finančných prostriedkov, ktoré boli stanovené už od roku 1919, bolo treba pozmeniť. Reálne to ukázala situácia práve na Podkarpatskej Rusi. Zásada, podľa ktorej mal štát zaplatiť 10 Kč za úpravu každého hrobu a 10 Kč za každú mrtvolu v hrobe pochovanú, sa v praxi neskorších rokov mohla len ťažko dodržiavať.⁸⁵ Výsledkom bol návrh, podľa ktorého sa mali vyplácať na zriadenie vojnových cintorínov nasledujúce sumy:

- a/ jednotlivý hrob – 10 Kč,
- b/ spoločný hrob – 20 Kč (hrob s najviac 5 obeťami),
- c/ hromadný hrob (šachta) – 30 Kč (hrob s najviac 10 obeťami),
- d/ hrobové pole – 10 Kč za 1 meter štvorcový.⁸⁶

Treba skonštatovať, že na Podkarpatskej Rusi bola situácia ešte horšia ako na severovýchodnom Slovensku. Vojnové hroby vznikli aj tu v rokoch 1914 – 1915, ale nebola tu zabezpečená ani minimálna starostlivosť o vojnové hroby. Určení správcovia vojnových cintorínov na území Podkarpatskej Rusi žiadali o rýchle rozhodnutie v otázke zriaďovacích paušálov. Mnohé vojnové hroby boli už v takom zlom stave, že by ich bez úpravy pred zimným obdobím už ani nebolo možné v teréne identifikovať.

Udržiavací paušál bol vyplácaný na začiatku roka a tvorili ho výmery na údržbu jednotlivých typov hrobov. V smernici na využívanie udržiavacieho paušálu z mája 1923 sú stanovené takéto sumy:⁸⁷

- a/ jednotlivý hrob – 5 Kč,
- b/ spoločný hrob – 10 Kč (hrob s najviac 5 obeťami),
- c/ hromadný hrob (šachta) – 15 Kč (hrob s najviac 10 obeťami),
- d/ hrobové pole – 3 Kč za 1 meter štvorcový.

V prípade, že niektorý správca cintorína nemal dostatok peňazí na údržbu, požiadal Zemskú vojenskú inšpekciu o vyplatenie mimoriadnej sumy, ktorú musel, samozrejme, zdôvodniť. Táto suma mala byť vyplatená z fondu, ktorý si mala vytvoriť Zemská inšpekcia vojnových hrobov z prebytkov, ktoré usporili správcovia jednotlivých cintorínov.⁸⁸

V medzivojnovom období sa tiež uvažovalo o vzniku centrálnych cintorínov a vybudova-

84 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby – pokyny na uzavretie zmluvy s majiteľom pozemku.

85 Len v jednom masovom hrobe v obvode žandárskej stanice v Stavnej bolo pochovaných 700 vojakov, čo by znamenalo vymerať 7 000 Kč zriaďovacieho paušálu.

86 Tu nastáva istá dvojznačnosť v označovaní hrobov. Oficiálne sa mali používať na označenie hrobu s viac ako 5 obeťami termíny masový hrob alebo šachta. V skutočnosti sa v niektorých archívnych zložkách stretávame s pojmom hrobové pole s udaním veľkosti v metroch štvorcových.

87 VHA, f. ZVV, šk. 152, Vojnové hroby, Smernica na využívanie udržiavacieho paušálu.

88 Tamže, Započítanie zriaďovacieho paušálu.

ní veľkých pamätníkov. Tieto aktivity neboli dotiahnuté do úspešného konca. Jedným z dôvodov bol nedostatok finančných prostriedkov na takéto aktivity. Aj pochmúrne medzinárodne udalosti nevesťili Československu nič dobré. Pod tlakom týchto udalostí sa starostlivosť o vojnové cintoríny stala marginálnou záležitosťou, ktorú štátne inštitúcie koncom 30. rokov nemali čas riešiť. Začiatok 2. svetovej vojny priniesol spoločnosti nové problémy a starostlivosť o vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny upadla.

Po skončení 2. svetovej vojny boli vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny takmer vymazané z povedomia ľudí. Štát poveril starostlivosťou o vojnové hroby vtedajšie miestne národné výbory. V nových politických a ideologických pomeroch nebol záujem o túto činnosť, a vojnové cintoríny boli čoraz viac zanedbané. V tomto období časť cintorínov zanikla. Niektoré padli za obeť rozširujúcim sa obecným cintorínom (napr. cintorín v Belej n/Cirochou či Dlhom n/Cirochou). Jeden z najväčších cintorínov z 1. svetovej vojny v obci Sterkovce bol narušený stavbou obecnej komunikácie. Mnohé cintoríny bez pravidelnej starostlivosti veľmi rýchlo zmizli v záplave náletových drevín, trávnatého porastu či v lesných húštinách.

V období rokov 1948 – 1989 neexistovala žiadna ucelená stratégia v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny. Tento konflikt sa stal po hrôzach 2. svetovej vojny a následnej zmene ideologických pomerov veľmi vzdialenou záležitosťou. Vďaka niektorým filantropickým osobnostiam, najmä učiteľom, na niektorých miestach preživala tradícia, kde sa o miestne vojnové cintoríny starala školská mládež. Tieto tradície však postupne vymizli.

Z desiatok vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku sa iba niekoľko z nich dočkalo občasných úprav v rokoch 1948 – 1989. Postupne sa takmer všetky lokality dostali do dezolátneho stavu. Veľká časť z nich vplyvom prostredia a nulovej údržby postupne mizla a nejavila žiadne znaky vojnového cintorína. S postupujúcimi rokmi sa vytrácala aj ľudia, ktorí o vojnových cintorínoch vedeli. Vojnové cintoríny sa tak ponorili do úplnej anonymity.

R. TURIK: PFLEGE VON MILITÄRISCHEN FRIEDHÖFEN AUS DEM ERSTEN WELTKRIEG IN DER TSCHECHOSLOWAKEI DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Der Erste Weltkrieg stellte zweifelsohne einen riesigen Konflikt dar, der ganz Europa schwer gekennzeichnet hat. Auch das Gebiet der Slowakei wurde zum Schauplatz schwerer Frontkämpfe: von Herbst 1914 bis Frühling 1915 ereigneten sich in der nordöstlichen Slowakei massive Kampfoperationen. Im schweren Terrain der Karpaten bemühte sich das österreichisch-ungarische Heer, unterstützt von dem deutschen Beskiden-Korps, den Vorstoß der russischen Truppen in Richtung Karpaten und Karpatenbecken (Kleine Ungarische Tiefebene) zu stoppen. Erst im Mai 1915 wurden die Kampfoperationen in diesem Gebiet beendet mit einer siegreichen Offensive der Zentralmächte bei Gorlice. Russische Truppen zogen sich aus dem heutigen Gebiet der Slowakei zurück und bis Ende des 1. Weltkriegs blieb das slowakische Gebiet von unmittelbaren Kämpfen verschont.

Nachdem die Kämpfe ihr Ende nahmen, säuberten die österreichisch-ungarischen Militärbehörden das Gebiet. Das größte Problem stellten dabei Tausende von provisorischen Gräbern dar, die über das ganze Land zerstreut waren. Viele gefallene Soldaten wurden nicht einmal begraben und ihre Überreste waren überall im ehemaligen Kampfgebiet zu finden. Viele Truppen – sogenannte Kriegsgräberkommandos – wurden errichtet mit der Aufgabe, die Überreste von Soldaten zu sammeln und ehrwürdig zu begraben. Es war eine mühsame Aufgabe, die bis Kriegsende nicht erfüllt werden konnte.

Nach dem Krieg ging die Agenda der Pflege von militärischen Friedhöfen auf die tschechoslowa-

kischen Behörden über. Ein komplexes System der Pflege von Friedhöfen mit im Ersten Weltkrieg gestorbenen Soldaten wurde stufenweise erarbeitet und eingeführt. Verantwortlich für den Stand der Kriegsgräber waren Behörden, die dem tschechoslowakischen Verteidigungsministerium unterstellt waren. Bis 1921 oblag diese Kompetenz dem Zentralen Aufsichtsbehörde (Inspektorat) für Kriegsgräber. In den einzelnen Bezirken waren die ihm untergeordneten Landaufsichtsbehörden für Kriegsgräber. Ab 1921 übernahm die hiermit verbundenen Aufgaben auf dem Gebiet der Slowakei das Referat für Kriegsgräber beim Landesmilitärkommando in Bratislava. Diese Ämter koordinierten die Tätigkeit aller Behörden, die in irgendeiner Weise zur Pflege der militärischen Friedhöfe beitragen sollten.

Wichtige Aufgaben unmittelbar vor Ort übernahmen die Dienststellen der Gendarmerie, die mit der Verwaltung von Kriegsgräbern beauftragt wurden. Sie überprüften den Zustand der Kriegsgräber, gewährleisteten die Anwerbung von Vertragstotengräbern und leisteten vor allem in den ersten Nachkriegsjahren die aufwändige administrative Arbeit, die im Zusammenhang mit den militärischen Friedhöfen zu leisten war.

Die Tschechoslowakische Republik war bemüht, die Pflege von Kriegsgräbern im Sinne der gültigen internationalen Vereinbarungen zu gewährleisten. Vor allem im Friedensvertrag von Saint Germain war die Verpflichtung zur Pflege von Kriegsgräbern verankert. Das grundsätzliche Ziel war es, die Kriegsgräber würdevoll zu richten, ohne, dass Budget des Staates alljährlich mit der Ausgabe von aufwändigen Summen sonderlich zu belasten. Die Tschechoslowakei nahm ihre Aufgaben in diesen Bereich mit aller Verantwortung war. Die Anbahnung der Tradition einer kulturgerechten Pflege von militärischen Friedhöfen und Kriegsgräbern wurde leider durch den Zweiten Weltkrieg negativ beeinflusst. Nach dem Zweiten Weltkrieg nämlich war das Interesse an einer würdevollen Pflege von militärischen Friedhöfen aus dem 1. Weltkrieg ziemlich begrenzt.